

ТЭАРЭТЫЧНЫЯ АСНОВЫ РАБОТЫ НАД ПУНКТУАЦЫЙНЫМ ПРАВІЛАМ НА ЎРОКАХ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

У сістэме навучання пунктуацыі надзвычай важнае месца займае работа над пунктуацыйным правілам. Ад правільнай яе арганізацыі ў многім залежыць вырашэнне асноўнай мэты заняткаў па пунктуацыі — фарміраванне пунктуацыйнай пісьменнасці вучняў.

Методыка вывучэння пунктуацыйнага правіла ў значнай ступені вызначаецца характарам пунктаграмы. У навуковай літаратуры існуюць розныя азначэнні гэтага паняцця, напрыклад: «пунктаграма — гэта правільнае, якое адпавядае правілам ці традыцыі ўжывання знака прыпынку (ці яго адсутнасць), канкрэтны выпадак прымянення пунктуацыйнага правіла; напрыклад, коска пры аднародных членах сказа, кропка ў канцы сказа і інш» [1, с. 162]; пунктаграма — гэта «заканамерна ўзнанаўляемы ў пісьмовым маўленні знак прыпынку, які адпавядае правілам пунктуацыі» [2, с. 243].

Неабходна падкрэсліць, што паняцці «пунктаграма» і «знак прыпынку» не тое самае. Знак прыпынку — гэта графічны знак, які выконвае ў пісьмовым маўленні пэўную функцыю, а тэрмін «пунктаграма» ўключае назву сінтаксічнай адзінкі і ўказанне на знак прыпынку, яго функцыю. Пунктаграма выражае пунктуацыйную задачу, а знак прыпынку — вынік яе вырашэння, атрыманы пры выкарыстанні правіла.

Г. І. Бліноў выдзеліў наступныя групы пунктаграм:

1) пунктаграмы, звязаныя з падзелам пісьмовага маўлення на самастойныя сказы; пры гэтым знакі прыпынку выконваюць дзве функцыі: фіксуюць граматычную і інтанацыйную завершанасць сказа і з'яўляюцца паказальнікам яго камунікатыўнай функцыі;

2) пунктаграмы, звязаныя з выдзяленнем структурных элементаў сказа, напрыклад адасобленых членаў, звароткаў, пабочных слоў, дадanych частак;

3) пунктаграмы, звязаныя з раздзяленнем членаў сказа і частак сказа, якія знаходзяцца ў злучальнай сувязі, напрыклад аднародных членаў, частак складаназлучанага ці бяззлучнікавага складанага сказа;

4) пунктаграмы, звязаныя з аддзяленнем сінтаксічна неаднародных частак сказа, напрыклад частак сказа з простаю мовай;

5) пунктаграмы, звязаныя з абазначэннем нулявых словаформ і пропуску членаў сказа, напрыклад пастаноўка працяжніка паміж дзейнікам і іменнай часткай выказніка, працяжніка на месцы прапушчанага члена сказа;

6) пунктаграмы, абумоўленыя перарывамі ў сказе, якія не звязаны з будовай сказа, а тлумачацца наяўнасцю ў маўленні пэўнай паўзы;

7) пунктаграмы, звязаныя з нераздзяленнем знакамі прыпынку членаў сказа і частак сказа, якія цесна звязаны паміж сабой, напрыклад сузалежных частках ў складаназалежным сказе;

8) пунктаграмы, якія з'яўляюцца пры супадзенні межаў аддзяляемых і выдзяляемых сінтаксічных адзінак, у выніку чаго адбываецца спалучэнне знакаў прыпынку ці «паглыннанне» адных знакаў прыпынку другімі;

9) пунктаграмы ў складаных сказах з далучальнымі часткамі, якія ўносяць у змест галоўнай часткі дадатковую інфармацыю [3, с. 42–47].

Класіфікацыя пунктаграм, прапанаваная Г. І. Бліновым, мае істотнае значэнне для методыкі пунктуацыі. Яна дапамагае ўбачыць асноўныя лініі падзелу пісьмовага маўлення і графічныя спосабы яго афармлення, дакладна вызначыць мэты і ўмовы ўжывання знакаў прыпынку.

Пунктуацыйнае правіла — гэта своеасаблівая інструкцыя, у якой даецца пералік умоў пастаноўкі ці непастаноўкі знака або знакаў прыпынку ў сказе ці тэксце. У пунктуацыйным правіле ўказваюцца норма і ўмовы, пры якіх гэтая норма дзейнічае.

Умовы дзеяння пунктуацыйнай нормы могуць быць розныя. Гэта і сінтаксічныя асаблівасці сказа (напрыклад, наяўнасць аднародных членаў), і сэнсавыя адносіны (напрыклад, адносіны паміж часткамі бяззлучнікавага складанага сказа), і інтанацыя (напрыклад, пералічэнне). Дастаткова часта ў пунктуацыйных правілах назіраецца спалучэнне розных умоў: граматычных, інтанацыйных і інш.

Адны пунктуацыйныя правілы ўказваюць, калі і які знак (знакі) прыпынку неабходна ставіць, другія ж, наадварот, забараняюць ужыванне таго ці іншага знака прыпынку. У адпаведнасці з гэтым пунктуацыйныя правілы падзяляюцца на пазітыўныя і негатыўныя. Негатыўнае правіла

звычайна абмяжоўвае дзеянне асноўнага пазітыўнага правіла. Напрыклад, у асноўным пазітыўным правіле сказана, што паміж часткамі складана-злучанага сказа ставіцца коска. Абмяжоўвае дзеянне гэтага правіла ўказанне на тое, што коска не ставіцца, калі ў сказе ёсць агульны для яго частак даданы член ці агульнае пабочнае слова, агульная часціца.

У рабоце па вывучэнні пунктуацыйнага правіла звычайна выдзяляюць два этапы: тлумачэнне правіла, гэта значыць азначэнне вучняў з умовамі пастаноўкі ці непастаноўкі знака (знакаў) прыпынку, і фарміраванне ўменняў правільна выкарыстоўваць вывучанае правіла на практыцы [4, с. 205]. Г. І. Бліноў у асобны этап выдзяляе падрыхтоўчую працу настаўніка, якая звычайна ўключае метадычны аналіз моўнага тэарэтычнага матэрыялу і падбор прыкладаў для тлумачэння правіла і фарміравання адпаведных пунктуацыйных уменняў. Настаўнік павінен таксама ўлічваць цяжасці, звязаныя з засваеннем канкрэтнай пунктаграмы вучнямі, сувязь новага матэрыялу з раней вывучаным, даступнасць выкладу тэарэтычнага матэрыялу ў школьным падручніку і інш.

Поспех работы над правіламі ў значнай ступені вызначаецца тым матэрыялам, што будзе выкарыстаны для назіранняў і вывадаў. Таму ў якасці дыдактычнага матэрыялу неабходна падбіраць зразумелыя вучням па змесце і ўзорныя па моўным афармленні сказы і не ўскладняць прыклады іншымі моўнымі фактамі.

Веды па сінтаксісе — аснова паспяховага навучання пунктуацыі. Усвядомленае засваенне пунктуацыйнага правіла магчыма толькі пры ўмове, калі вучні засвоілі асаблівасці сінтаксічнай адзінкі, для пунктуацыйнага афармлення якой гэтае правіла існуе. Таму, прыступаючы да вывучэння пэўнага пунктуацыйнага правіла, спачатку неабходна ўзнавіць той тэарэтычны сінтаксічны матэрыял, без якога гэтае правіла ўсвядомлена засвоіць немагчыма, і выканаць заданні практычнага характару, накіраваныя на аналіз сінтаксічных фактаў.

Найбольш важным этапам у рабоце над пунктуацыйным правіламі з'яўляецца яго тлумачэнне. Тут могуць быць выкарыстаны розныя метады навучання: паведамленне настаўніка, з'яўшчыся гутарка, самастойны аналіз моўнай з'явы і інш. Выбар канкрэтнага метаду (ці метадаў) у многім вызначаецца самім матэрыялам, яго складанасцю, аб'ёмам, а таксама ступенню знаёмства школьнікаў з пунктуацыйнай нормай. Безумоўна, неабходна ўлічваць і ўзровень лінгвістычнай падрыхтаванасці і агульнага развіцця вучняў пэўнага класа.

У працэсе тлумачэння пунктуацыйнага правіла: а) называецца пунктуацыйна-сэнсавая адзінка, гэта значыць тая частка сказа, якая выдзяляецца або аддзяляецца знакамі прыпынку; б) пералічваюцца ўмовы пастаноўкі ці непастаноўкі знака (знакаў) прыпынку (месца, граматычныя і сэнсавыя асаблівасці пунктуацыйна-сэнсавага адрэзка); в) графічна абазначаюцца ўмовы выбару знака ці знакаў прыпынку. Завершаецца ўсвядомленне школьнікамі новай пунктуацыйнай нормы фармуляваннем пунктуацыйнага правіла.

Фарміраванне ў вучняў умення правільна выкарыстоўваць пунктуацыйнае правіла на практыцы спачатку адбываецца на аснове пераймання ўзору, які звычайна прапаноўвае настаўнік. Для гэтага ён выкарыстоўвае некалькі прыкладаў з рознымі варыянтамі пунктуацыйнай нормы, тлумачыць, чаму ў сказе стаіць ці адсутнічае пэўны знак прыпынку. Засвоіўшы алгарытм разважання, вучні спачатку пад кіраўніцтвам настаўніка, а затым самастойна выкарыстоўваюць новае пунктуацыйнае правіла ў дачыненні да іншых сказаў.

ЛІТАРАТУРА

1. Львов, М. Р. Словарь-справочник по методике русского языка. — М., 1988.
2. Валгина, Н. С. Пунктограмма / Русский язык. Энциклопедия // Под ред. Ф. П. Филина. — М., 1979..
3. Блинов, Г. И. Методика изучения пунктуационных правил. — М., 1972.
4. Методика преподавания русского языка в школе / Под ред. М. Т. Баранова. — М., 2000.